

הזרעה מלאכותית כפתרון ל"עקרות הדתית"*

בפתח הלכות פריה ורביה מבהיר רבינו יעקב בעל הטורים "כי כוונת הכריאה באדם לפרות ולרבות... שכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים"¹. אך דא עקא, יש ושמירה קפדנית על ההלכה המחייבת הינזרות מקיום יחסי אישות במועדים מוגדרים תגרום לאי פוריות יחסית כאשה, תופעה הידועה בשמה העממי: "עקרות דתית"². "עקרות" זו קיימת בנשים אשר אין כל פגם בפוריותן, אך נמנע מהן להרות בשל שמירה על דיני טהרת המשפחה. באוכלוסית נשים זו מועד הביוץ חל בימי נידתן, היינו בימים בהם אסורים בני הזוג זה לזה³, בעוד אשר מקיום יחסי אישות לאחר הטבילה, הווה אומר לאחר הביוץ לא תוכל האשה להרות⁴. הפתרונות הרפואיים המוצעים לזוג כזה הם שנים: (א) השימוש בתכשירים דוחי ביוץ⁵; (ב) הזרעה מלאכותית⁵ מהכעל לאשתו. מצד שני ההלכה מאפשרת, כתנאים מסוימים, טבילה מוקדמת⁶.

- * א. מאמר זה הוא פרק מעובד מעבודת גמר שהוגשה כמילוי חלקי של הדרישות ללימודי תואר שני במשפט עברי באוניברסיטת תל-אביב. העבודה נכתבה בהדרכת כב' השופט המחוזי א. שיינבוים.
- ב. על המאמר המעובד עבר והעיר הערות חשובות חברי הרב אהרון כץ, ר"מ במכון הגבוה לתורה שבע"פ באוניברסיטת בר-אילן. על כך נתונה לו תודתי.
- ג. לא עולה על הדעת לראות במאמר זה פסק הלכה. אין זה אלא איסוף, ניתוח ודיון אקדמי של מקורות הלכתיים. המעונין בפסק הלכה בנדון יפנה למורה הוראה שעיסוקו בכך.

1. טור, אבהע"ז א'.
2. להבדיל מעקרות הנגרמת בשל גורמים גנטיים, אנדוקריניים, זיהומיים, אימנולוגיים, פסיכולוגיים ואחרים.
3. ההלכה קובעת כי אשה אשר ראתה דם, טמאה טומאת הנידה ואסורה לבעלה עד שתטבול. מועד הטבילה תלוי במספר ימי הדימום אך בכל מקרה לא יהא זה לפני הלילה שלאחר היום השנים-עשר מתחילת הוסת. (חמישה ימי דימום לפחות — גם אם זוב הדם הוסתי קצר יותר — ושבעה ימים נקיים). אם יום הביוץ חל קודם היום השנים עשר (או אם המחזור קצר יותר), הרי כאשר תהיה האשה מותרת לבעלה לא תוכל להרות. על הלכות נדה ראה בהרחבה: הרב קלמן כהנא, טהרת בת ישראל, דפוס שווינפלד, ירושלים תשכ"ה, הרב משה שטרנבוך, תורת המשפחה, הוצאת הכולל "יד אפרים פישל" בראש העין, תשכ"ח ועוד.
4. פרופ' ר. טואף, "הגורם הדתי לעקרות", הרפואה, כרך ע"ח, שנת 1970, עמ' 162 — 166; פרופ' ב. לוננפלד, "נשים דתיות המתקשות להכנס להריון עקב ביוץ מוקדם". תושבע"פ, הרצאות בכנס הארצי השמונה עשר לתושבע"פ, ירושלים, תשל"ו, עמ' קיב [נדפס לפני כן במוריה כרך ב, גליון א — ב, טבת — שבט תשל"ל, עמ' מח — נב. תמצית הדברים מובאת בספר אסיא א, עמ' 150 — 151. וראה גם לוננפלד איתן וברונו, "מדע" כ"ה — ב, 1981, עמ' 72 — 77. — העורך].
5. שם.
- 5א. ראה ד"ר א. שטינברג, הזרעה מלאכותית לאור ההלכה, ספר אסיא א עמ' 128 — 141, ותמצית משו"ת מנחת יצחק, שם עמ' 161. רשימה ביבליוגרפית בנדון ראה ספר אסיא ד עמ' 26 — 29, חוברת אסיא לד (תשרי תשמ"ג) עמ' 59. — העורך.

דחית ביוץ וטכילה מוקדמת הנם פתרונות שבשיגרה ואין עמם קושי הלכתי מיוחד. לא כן ההזרעה המלאכותית. זו נעשית בסמוך למועד הביוץ ועל כן מתעוררות שתי בעיות: (א) האם מותר לבצע פעולה זו באשה בעת נידתה? (ב) האם הולד שיוולד כתוצאה מהטפול יחשב על פי ההלכה כבן הנידה?⁷ בן הנדה מוגדר בהלכה כמי "ששמשה (אמו) בלא טכילה ונתעברה"⁸. והנה אנו דנים במציאות שאשה התעברה קודם שטבלה, אך ההריון נוצר כתוצאה מהתערבות חיצונית של הרופא. נשאלת השאלה האם לולד זיקה כלשהי לטומאה הרוכצת על האשה בעת נדתה, או אין זו אלא טומאה המיוחדת לאשה בלבד ובתור שכזו אינה נמשכת לולד?⁹ האם הגבילה התורה את האיסור לבעילת נידה, או האיסור רחב יותר ואין להפרות אשה שלא טבלה בכל דרך שהיא אף בלא ביאה?¹⁰ וכמילים אחרות: האם מעשה הבעילה הוא העושה את הולד לבן הנדה או הפריית ביצית של אשה אשר לא טבלה היא ההופכת את הולד הנוצר מפעולה זו לבן הנדה? המקור ההלכתי הקדום והמפורש ביותר ממנו ניתן להסיק לנידוננו הוא פסק של רבי פרץ בן אליהו¹¹ שהביא הב"ח בוו"ה לשון¹²:

"מצאתי בהגהת סמ"ק ישן מהר"ר פרץ שכתב: אשה יכולה לשכב אסדיני בעלה, ונוהרות מסדינים ששכב עליהם איש אחר פן תתעבר בנדותה משכבת זרע של אחר. ואמאי אינה חוששת פן תתעבר בנדותה מש"ז של בעלה ויהא הולד בן הנדה? והשיב: כיון דאין כאן ביאת איסור, הולד כשר לגמרי..."

6. ראה בין השאר: שו"ת "הר צבי" חלק יו"ד סי' קנו; שו"ת "דובב מישרים" חלק א, סי' ה; שו"ת "דעת כהן" סי' פד.
7. יחד עם זאת יש להעיר כי השאלה אם להעדיף פתרון זה או אחר היא שאלה של מדיניות הלכתית אשר מערכת השיקולים שהפוסק מתחשב בהם רחבה יותר. לכן בנוסף לשיקול ההלכתי הטהור הוא יתחשב בתוצאות הפסיקה כמו החשש שהדבר ינוצל לרעה ע"י גורמים בלתי מוסמכים, או החשש שהוא יפרוץ בגדר חוקי טהרת המשפחה. [ראה למשל הרב א.י. וולדינגברג, אסיא לג, תמוז תשמ"ב, עמ' 6-8. — העורך]. היבט זה החשוב כשלעצמו אינו מעניינו של מאמר זה אשר מטרתו לבחון פתרון מסוים לאור ההלכה.
8. יצויין כי "בן הנדה" איננו סטטוס משפטי. אין בו כל פסול הלכתי ועל כן הוא כשר לבוא בקהל. אף על פי כן, נתפס ילד זה על פי ההלכה כפגום מטיבו (ומטבעו), עז פנים, חלוש ומצורע. ראה זוהר על התורה, פרשת מצורע; מדרש רבה, פרשת מצורע, פרשה טו; שערי תשובה לרבינו יונה אות כה; באור הגר"א לאבה"ע"ז סי' ד, אות ל, שו"ת "דברי מלכאל" ח"ד סי' קז, שו"ת "זקן אהרן" סי' צז, ועוד.
9. שלטי הגבורים, תחילת פ"ב שבועות.
10. על טומאת הנדה, משמעותה וכיסוסה הפילוסופי, ראה רמב"ן בראשית לא, לה.
11. ויקרא יח, יט: "ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב".
12. הכוונה כנראה לרבינו פרץ בן אליהו, מבעלי התוספות אשר חי בעיר קורביל במאה השלוש עשרה.
13. ב"ח, יו"ד קצ"ה; הוכא דבריו בט"ז, יו"ד קצ"ה אות ו.

נמצינו למדים כי הסמ"ק תולה את פגמו של הולד ביחסי אישות קודם הטבילה. בן הנידה לפי הגדרה זו הוא הנולד מביאת איסור ולא בכל צורה אחרת. הוזה אומר, ילד הנולד מהריון שנוצר בלא ביאת איסור אינו פגום אליבא דהסמ"ק, אשר על כן, מותר לבצע הזרעה מלאכותית באשה נדה שטרם טבלה. ¹³ אכן, על יסוד הגהת הסמ"ק הסיק ר' משה פיינשטיין שלא רק שאין איסור לבצע הזרעה מלאכותית באשה שהבינוץ חל אצלה ביום השמיני – תשיעי של המחזור ¹⁴, אלא אף אין צורך בטבילה ¹⁵ "כי איסור כרת דנדה הוא רק ע"י תשמיש של ביאה, ואם תתעבר מזרע ע"י הזילוף שהוא כאמבטי שאיתא בגמרא אין שום פגם על הולד" ¹⁵.

ואולם הגהת הסמ"ק בנוסח שהובא ע"י הב"ח אינה זהה לזו שהזכיר בעל "שלטי הגבורים" מנושאי כליו של הר"ף.

לשינויי הגירסאות יש נפקות הלכתית, וזו לשון ההגהה ¹⁶:

"עוד מצאתי שנשאל להר"מ ¹⁷ למה אין נוהדין מלשכב האשה כשאינה טהורה בסדינים ששכב בה בעלה, דילמא תתעבר מאותו הזרע ויהיה הולד בן הנדה כמו שחוששין שלא תשכב בסדינים ששכב אדם אחר פן תתעבר בטיפת זרע שהטיל כאותם הסדינים כהוא דבן סירא. והשיב כיון שהולד שהוא בן הנדה הוא כשר לכל דבר אין חוששין לה ואפילו שהוא פגום וכו'".

נמצא כי לדעת הר"מ על אף היות הולד בן הנדה, כשר הוא לכל דבר. משמע, שלא כשיטת הר"ר פרץ הסובר כי הולד אינו בן הנדה כלל והוא כשר לגמרי, שכן לא היתה ביאת איסור. לדעת הר"מ אין בכך ולא כלום שלא היתה ביאת איסור שכן ההפריה כשלעצמה, היינו המפגש בין הביצית של האשה הנדה וזרע הבעל עושה הולד לבן הנדה. ¹⁸

13 שו"ת "אגרות משה", אבהע"ז ח"ב סי' יח: להשלמת התמונה נעיר כי הר"מ פיינשטיין נשאל בדיון "אשה אשר לדעת הרופאים מועד הבינוץ הוא כאמור ביום השמיני או התשיעי למחזור והוצע כפתרון הזרעה מלאכותית מבעלה, אחר עבור י"ז [י"א?] נקיים קודם הוסת ויצאה מידי ספק זכה, ואחר ז' ימים מהתחלת הוסת אם תפסוק מדמיה תטבול כדין נדה מדאורייתא ואח"כ יעשו זליפת הזרע לבטנה. ומחמת שיש אוסדין רוצה כתר"ה לידע דעתי העניה".

14 שם. זאת מחשש "שאם תטבול בלא להמתין ז' נקיים יכול לבוא מזה קלקול להקל גם לשמש עם בעלה והוי חומרא דאתי לידי קולא".

15 שם.

16 "שלטי הגבורים" ריש פ"ב דשבועות.

17 הכוונה כנראה למהר"ם מרוטנבורג אשר חי במאה השלוש עשרה. ראה שו"ת "מנחת יצחק" ח"ד סי' ה (בהערות), והשווה לשו"ת "ציץ אליעזר" ח"ט סי' נא.

18 יש לשים לב להבדלים נוספים בין שתי הנוסחאות, הבדלים אשר להם נפקות הלכתית-משפטית. כעוד אשר הר"ר פרץ מנמק דבריו בשני טעמים: דין הבחנה וביאת איסור. הר"מ לא הזכיר דין הבחנה כלל ואסר להשתמש בזרעו של תורם זר בלא שנימק דבריו. הבדל נוסף בולט ביחסם

בידי החיד"א היו מספר כתבי־יד של הגהה זו אותם הוא מזכיר בספרו "ברכי יוסף"¹⁹. בנוסף לכתב־היד של הגהת הסמ"ק אשר היתה מונחת לפני הב"ח אשר הביאו בספרו²⁰, מצא החיד"א "כקובץ ישן נושן כתב־יד על קלף מתשובות הראשונים ובו פסקים למהר"ר שלמה מלונדון"²¹, נוסחה אשר היא הפוכה לנוסח המוזכר בב"ח. וזו לשונה²²:

"אין אשה יכולה לרחוץ ביום טכילתה במרחץ שרחץ בו בעלה שמא תתעבר ויהיה הולד בן הנדה, אך יכול האיש לרחוץ במרחץ שרחצה בו האשה".

אם כן, גם אם לא היתה ביאת איסור הולד פגום, נמצא כי לפי הר"ש מלונדון אין

לכשרותו של בן סירא (אשר על פי אגדה שמקורה כנראה בליקוטי המהרי"ל הוא ירמיהו הנביא — בגימטריא בן סירא — אשר אמו התעברה בשעת שרחצה באמבטיה אחרי גבר שפלט שכבת זרע באותה אמבטיה. זהותם של בן סירא, של אמו ושל פולט שכבת הזרע נתונים במחלוקת. כן מורכב מאד יחסם של חכמי ההלכה לאגדה מפוקפקת זו. על כל אלה ועוד ראה בהרחבת מה כמאמרו של הרב צבי הירש פרידמן, "משפט הנולדים ע"י הזרעה מלאכותית", ספר היובל, הפרדס ניר־יורק תש"ל, וכן בשו"ת "ציץ אליעזר" ח"ט סי' נא, פרק א, אות ו). הר"פ מתייחס למעמדו האישי של בן סירא ומגדירו ככשר, הר"מ אינו נוקט עמדה ביחס לכשרותו של בן סירא ועל כן. ספק רב אם ניתן להסיק להלכה (בנוסף לשאלה הכללית אם ניתן להסיק להלכה מאגדות בכלל ומאגדה מפוקפקת זו בפרט) בשאלת ייחוסו ומעמדו האישי של בן סירא אליבא דהר"מ. האם יש הסבר לדבר? הדעת נותנת שכן יש יסוד לסברה שהר"מ אינו מזכיר כשרותו של בן סירא ודין הבחנה משום שהדברים ברורים. גם אם נחלקו הפוסקים על מקומה והגיונה של אגדה זו, לא מצינו מחלוקת בענין מעמדו האישי של בן סירא. כשרותו אינה מוטלת בספק. די היה לו לר"מ להזכיר את בן סירא בלא להיזקק לקביעה נפרדת באשר לכשרותו — דבר שהוא מובן מאליו. הוא הדין בנוגע לדין הבחנה. ידעו חכמי ההלכה כי מזרעו של גבר אחד ניתן להפרות יותר מאשה אחת, ממילא יש לחשוש שמא ישא אחותו מאביו, חשש שהוא ביסוד דין הבחנה. ואולם אין להתעלם מכך שאפשר ליישב דברים אלה גם בדרך הפוכה. אכן, המהר"ם לא התייחס לכשרותו של בן סירא דווקא משום שפקפק באפשרות ללמוד מדין זה לנידון דידן. כל אשר רצה לומר היה כי אופן ההתעברות במקרה דנן דומה לאופן יצירת ההריון אצל אמו של בן סירא וכאשר להשמט דין הבחנה, רצה המהר"ם להימנע מהגבלות כלשהן בשלילת מעשה ההזרעה בכלל (מתורם זר כמוכן) שכן, אם מצמצמים את האיסור כדין הבחנה ע"י נתינת טעם מוגדר, כי אז מצד הדין אם נופלת ההנמקה (כגון בתורם זרע נכרי) יהא המעשה לכאורה מותר (אם נתעלם לרגע ממערכת שיקולים נוספת המתווספים לפוסק בטרם החלטתו); והרי לענ"ד רצה המהר"ם לאסור קטגורית מעשה ממין זה. שאלה מעניינת נוספת היא מדוע העדיף הב"ח להביא את הנוסח המובא בסמ"ק ולא כמופיע ב"שלטי הגבורים"? האם רק משום שפסק להלכה כשיטת הר"ר פרץ?

19. חלק אבהע"ז סי' א, אות יד.

20. מענין כי החיד"א מזכיר את נוסח ההגהה המוכאת בב"ח, נוסח הוזהה פחות או יותר (למעט שינויים סימנטיים וסיגנוניים קלים) לנוסח ההגהה שהעתיק הרב פרידמן (לעיל הערה מס' 18) מכתב יד אברהם ב"ר שלמה נבחר בעיר פאריז בתפיסת תיכון דף רע"ג למעלה. קרוב לדאי שזה כתב היד עליו העיד החיד"א כי "אחר זמן רב האלהים אנה לידי קובץ ישן נושן על קלף כ"י ושם מצאתי הגהה זו שהביא הרב ב"ח ז"ל".

21. שם.

22. שם.

פגימת הולד תלויה כביאה, אלא בעצם ההפריה. כל הריון הנוצר ממפגש של תא זרע וביצית של אשה שהוצאה קודם טבילתה, יחשב הולד כבן הנדה.²³

העולה מדבריו עד כה, כי יש שתי שיטות המבוססות על גירסאות שונות של הגהת הסמ"ק. מחד שיטת הר"ר פרץ והסומכים עליו שכל עוד אין ביאת איסור הולד לא ייפגם והוא כשר לגמרי. מאידך שיטת הר"מ, הר"ש מלונדון והסוברים כמותם שהולד הנוולד מהריון שנוצר בדרך זו הוא בן הנדה אף כי לא היתה ביאת איסור.²⁴

האם יש נפקות הלכתית בין שתי השיטות?

אכן נראה כי הנפקות ההלכתית תהיה בשאלה אם מותר לעשות כן מלכתחילה. אם נזכור כי נשוא דיוננו היא שאלת בני הזוג המבקשים להיבנות בדרך של הזרעה מלאכותית (כפתרון שמציעים הרופאים לאי הריונה של האשה שמועד הביוץ אצלה חל בימי ליבונה) מלכתחילה. אם נסמוך על נוסח ההגהה כמובא בב"ח בשם הר"ר פרץ, כי אז מותר לעשות כן מלכתחילה, אם נאמץ את שיטת הר"ש מלונדון כמובא ב"ברכי יוסף" כי אז אין להרשות לבני הזוג ללכת בדרך המוצעת. ואולם אם בחרו בני הזוג בדרך טיפול זאת ורק לאחר מכן נשאלת השאלה אם כשר הולד לבוא בקהל תהיה התשובה חיובית אליבא דכולי עלמא. שכן, לדעת הר"ר פרץ לא היתה ביאה כלל ועל כן לא זו בלבד שהולד כשר לגמרי אלא שאין הוא בן הנדה. לדעת הר"ש מלונדון והמהר"מ כשר הולד לבוא בקהל אף כי ההלכה רואה בו בן הנדה. לשוני בין שתי הנוסחאות נדרש הראש"ל צ הרב עובדיה יוסף בתשובה שהשיב לשאלה אודות בני זוג שלא זכו להיבנות עקב שמירה על דיני טהרת המשפחה.²⁵

23. יש לציין כי החיד"א מעיר בסוף דבריו ש"יש לחלק קצת". סתם ולא פירש כמה יש לחלק. בין האחרונים שניסו להבהיר חילוק זה ונרחקו נזכיר את הר"י וייס (שו"ת "מנחת יצחק", ח"א סי' נ, אות ב).

24. יש לשים לב כי גם אם תוצאתה הסופית של הפעולה אליבא דהר"ש מלונדון זהה לדעת המהר"ם, אין הוא מתייחס כלל לשאלת כשרותו של הולד, בעוד אשר הר"מ סובר כי על אף היות הולד בן הנדה — כשרותו אינה נפגמת כהוא זה.

25. שו"ת "יביע אומר" חלק אבהע"ז ח"ב סי' א אות י: השאלה היתה "באדם שישב עם אשתו זה כמה שנים ולא זכה להיבנות, ואמרו להם רופאים מומחים, שאין תקוה להאשה הזאת להתעבר אלא ביום ט' להתחלת קבלת וסתה, ואז עוד לא נטהרה לבעלה וע"כ מיעצים הרופאים להם שהאיש יקלח זרעו לתוך צנצנת, והרופא יזרוק את הזרע לתוך רחם האשה ועי"ז תתעבר ותלד. ואותי שאל בזה לחוות דעתי, אם אין בזה איסור הוצאת שכבת זרע לכטלה, ואם אכן הולד פגום כדין בן הנדה". יצויין שני יסודות חשובים בעלי נפקות הלכתית-משפטית מוזכרים בשאלה זו: (א) תקופת הנישואין — השואל היה אדם "שישב עם אשתו זה כמה שנים" בלא הדגשה מיוחדת על משך החיים המשותפים קודם ההזרעה. אשר על כן, אפשר שאין לחוש לכאורה לנפקות הלכתית בתשובת הרב יוסף אם נתוני השאלה ישתנו והשואלים יהיו בני זוג ששהו עשר שנים בלא ילדים. (ב) נאמנות הרופאים — לפי מסכת העובדות רופאים מומחים הם שקבעו את סיבת העקרות, הוזה אומר: כי לדעת הרב יוסף רופא נאמן להורות על בצוע הזרעה מלאכותית גם לפרט, בתנאי שיהיה רופא מומחה. יחד עם זאת, מכיון שעם כל חשיבותן של ההערות הנ"ל אין הן נשוא דיוננו לא נרחיב בהן במסגרת זו; את המעוניינים נפנה לתשובות העיקריות שנתפרסמו בסוגיות אלה. לראשונה שבהן: שו"ת המהרש"ם ח"ג, סי' רסח; שו"ת "מערכי לב", סי' עג;

אמנם, בידי החיד"א היה נוסח אחר²⁶, אך לדעת הראשל"צ הר"ר פרץ היה רב מובהק יותר מהר"ש מלונדון "ובכה"ג סמכינן אמרא דתלמודא טפיי" כידוע בכללי הפוסקים²⁷. ולכן, "דהתינח היכא דאפשר"²⁸, אבל בכה"ג דנידו"ד שא"א לעשות כן אלא בתוך ימי ליבונה²⁹, אין להחמיר, כיון שדעת רבינו פרץ בהגהות סמ"ק וכל גדולי האחרונים, שהולד כשר לגמרי, כדאים הם לסמוך עליהם... וכל שכן בשעת הדחק³⁰ כזו ולצורך מצות פריה ורביה"³¹. בשו"ת "דברי מלכיא"ל" מוסיף הרב מלכיא"ל צבי טננבוים משתנה נוסף המשפיע על החלטתו והוא – שכיחות התופעה³². לכאורה, על יסוד הגהת הסמ"ק בשם רבינו פרץ יש מקום להתיר הזרעה מלאכותית באשה גם בימי נדחה. ולא היא, ההיפך הוא הנכון. מהגהה זו נראה לאסור, שהרי מה שהתיר רבינו פרץ אינו אלא בדבר נדיר ביותר שהרי "מילתא דלא שכיחא

שו"ת "דברי מלכיא"ל" ח"ד סי' קז; שו"ת "מנחת יצחק" ח"א סי' ג' ועוד. לענין נאמנות הרופאים ראה בעיקר: שו"ת "חת"ם סופר", יו"ד סי' קנח ורקעה; שו"ת "מעיל צדקה" סי' לד; שו"ת "דברי מלכיא"ל", שם; שו"ת "זקן אהרן" סי' צז ומאמרו הממצה של פרופ' י.ז. כהנא, "הרפואה בספרות ההלכה שלאחר התלמוד", בתוך: "מחקרים בספרות התשובות" ירושלים, מוסד הרב קוק, עמ' 127 – 131.

26. פרופ' מ. אלון, המשפט העברי – תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו, ירושלים, הוצאת ספרים ע"ש י.ל. מאגנס, חשל"ג, בעמ' 1200. מפנה להקדמתו הקצרה של החיד"א לספרו "ברכי יוסף" על שולחן ערוך אורח חיים. בהקדמה זו מעיד על עצמו החיד"א שהשתמש בהכנת ספרו בהרבה כתבייד.

27. שו"ת "יביע אומר", שם.

28. לבצע את ההזרעה המלאכותית לאחר הטבילה.

29. ראה לעיל הערה מס' 25.

30. גם הרב עובדיה יוסף בדומה לחכמי הלכה אחרים מגדיר את אי היכולת להרות כ"שעת הדחק". לכאורה, אין בזה חידוש, שהרי לפי היהדות הדרישה לברכת ילדים היא מן המפורסמות אשר אינן צריכות ראייה ואף הרפואה הכירה בדרישה זו כב"מחלה" שלצורך ריפוייה יש לעשות הכל. וכאן מתעוררת השאלה מהו לעשות הכל? מהי "שעת הדחק" הזו ומה מרחב התמרון השמור לפוסק המבסס את פסק ההלכה שלו על קביעת המציאות הנתונה בפניו כ"שעת דחק"? האם "שעת דחק גדול", מונח בו השתמש המהרש"ם (ח"ג סי' רסח) זהה להגדרה הדומה שהשתמש בה הר"מ פיינשטיין "שעת דחק גדול ומצטערים מאד בהשתוקקם לילד" (שו"ת "אגרות משה" אבהע"ז ח"ג סי' עא)? והרי על יסוד קביעה זו פסק הר"מ פיינשטיין להתיר שימוש בזרעו של תורם זרע נכרי. מסיבות מובנות מאליהן אין בכוננתנו לפתח הדיון כסוגיה זו החשובה כשלעצמה, אך אי אפשר להתעלם מנקודה זו אשר יש בה כדי להאיר אחדים מהשיקולים המתלים לפסיקה. והא ראייה, שהמהרש"ם צמצם מאד היתרו אף שזו "שעת דחק" והתנה הסכמתו לשימוש בהזרעה מלאכותית רק בזוג ששהה עשר שנים ובתנאי שיסכימו עמו שני רבנים יראי ה'. לא כן הרב עובדיה יוסף אשר לא ראה צורך להיזקק להסכמת שני רבנים אלא התנה את היתרו בכפוף להסכמת שני רופאים מומחים שאין דרך טיפול אחרת. לעומתם הרחיב מאד הר"מ פיינשטיין את היתרו בנימוק שזו "שעת דחק גדול" עד שהתיר כאמור להפרות אשת איש בזרעו של תורם זרע נכרי. (למען הדיוק ראוי להעיר כי יש הגורסים שהר"מ פיינשטיין חזר בו כמו הרא"י וולדינברג בשו"ת "ציץ אליעזר" ח"ט, סי' נא, פרק ה' אות ד ועוד).

31. שו"ת "יביע אומר", שם.

32. שו"ת "דברי מלכיא"ל" ח"ד סי' קז.

שימצא על הסדין שכבת זרע הוה ושייכנס לגופה באופן שתתעבר, ולזה לא חשש³³.
לא כן בהזרעה מלאכותית שהיא תופעה שכיחה, מעשה דבר יום ביומו.
אין להזקק לדרך טפול זו מה עוד שהולד נחשב לבן הנדה³⁴. ממילא אי אפשר
לקיים מצות פריה ורביה באופן "שירבה בישראל פגומים"³⁵ ומצורעים³⁶.
הרב ח.ל. זאקס מקליבלנד, אוהיו, התדיין מעל דפי "הפרדס" עם הרב ד"ר ישראל
ברוך גם בדין הזרעה מלאכותית³⁷. במאמרו שהוא תשובה לרב ד"ר נס³⁸ ניסה הרב
זאקס לחדש ולטעון שאין להביא ראיה מהגהת הסמ"ק, שכן קיים הבדל מהותי בין
הולדת ממזר להולדת בן נדה. אף כי אין לכאורה הבחנה זו בדברי הסמ"ק³⁹ אמנם כן,

33. שם.

34. לענ"ד קשה במקצת על הרב טננבוים שהסיק מהגהת הסמ"ק את ההיפך הגמור ממנה. שהרי
רבינו פרץ קבע את העקרון ההלכתי הבסיסי (לשיטתו) שכל עוד ההריון נוצר בלא שהיתה ביאת
איסור הולד כשר. לא מצינו בהגהה זו התייחסות כלשהי למידת שכיחותה של התופעה; יחד עם
זאת, אפשר שעמדתו העקרונית של בעל שו"ת "דברי מלכיא"ל" השוללת את עצם ההזרעה
המלאכותית היא העומדת ביסוד התשובה גם בנידון דידן. עמדה זו הובהרה היטב בתשובה
שלאחריה (סי' קח) כפי שנסח זאת המחבר: "ועל דבר שהרופאים אומרים שגם כימי טהרתה
יותר קרוב שתתעבר ע"י שפופרת לא אאריך בזה כי לדעתי אין להתיר דבר כזה בימים, כי רבו
הספקות בדבר זה. וענין הוצו"ל דבר חמור מאד, וגם בנתינה ברחם האשה יש כמה חששות ואם
נבוא להתיר דבר כזה יש לחוש לכמה מכשולים ועי"ז ניתן יד לפושעים, ודי למכין". ואולם,
ייתכן ונוכל להבין את דברי רבינו פרץ כפי שהבינם הרב טננבוים אם נניח שהוא פסק כנוסח
ההגהה המוזכרת כתשובת החיד"א ובכתב"ד ר' אברהם בכ"ר שלמה נבתי ומפאר"ז (הובאה
הנוסחה במאמרו של הרב פרידמן, לעיל הערה מס' 18). בגירסה זו תשובת הר"ר פרץ היתה:
"כיון דליתא ביאת איסור ועבירה, הולד כשר". אפשר אולי לומר כי אין הכוונה לביאת איסור
שהיא עבירה, דבר המובן מאליו, אלא מכיון שאין ביאת איסור או לחילופין עבירה, הולד כשר.
ואמנם אליבא דהרב טננבוים הוצאת הזרע היא עבירה, אף אם היא נעשית לצורך הזרעה
מלאכותית. אשר על כן, יהא הולד על פי ההלכה בן הנדה.

35. מקורה של הלכה זו הוא בתלמוד הבבלי, ברכות י, א: "בימים ההם חלה חזקיהו למות. ויבוא
אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו: כה אמר ה' צבאות, צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה,
וגו' מאי כי מת אתה ולא תחיה? מת אתה בעולם הזה ולא תחיה לעולם הבא. אמר ליה: מאי כולי
האי? אמר ליה: משום שלא עסקת בפריה ורביה. אמר ליה: משום דחזאי ברוח הקודש דנפקי
מינאי בנין דלא מעלי. אמר ליה: בהדי כבשי דרחמנא למה לך, מאי דמיפקדת איבעי לך
למיעבד, ומה דניחא קמיה דקודשא בריך הוא ליעביד...". כלומר, ראה חזקיהו המלך ברוח
הקודש שיוולד ממנו בן רשע ולא רצה להולידו. אם בכל זאת העמיד בסופו של דבר צאצא עשה
זאת רק לאחר שישעיהו העמידו על תוכתו לעסוק בפריה ורביה.

[אם זה אכן המקור, אזי לכאורה נלמד מתשובת ישעיהו שאין להמנע מפריה ורביה מחמת
חשש לצאצאים פגומים. ואף שניתן לחלק בין החיוב לנהוג מנהג דרך ארץ לבין הזרעה
מלאכותית, עכ"פ הוכחה מכאן אין. — העורך.]

36. יבמות סה, א. וכך נפסקה ההלכה בשלחן ערוך, אבהע"ז סי' ב, סעיף טז: "לא ישא אדם אשה
ממשפחת מצורעים ולא ממשפחת נכפין".

37. הרב ח.ל. זאקס, "בענין הפראה ע"י זריקת זרע", הפרדס, שנה לו חוברת א תשרי תשכ"ב.

38. הרב ד"ר י.ב. נס, "בדבר היתר לזרוק ולהכניס זרע האיש לתוך חדרי רחמה של אשה עקרה כדי
שתתעבר", הפרדס, שנה לב, חוברת א, תשרי תשי"ח.

39. על פי כרייתא כמסכת כלה שם שנינו "מעשה ברי' אליעזר ורי' יהושע ורי' עקיבא שישבו במקום
אחד ועברו לפנייהם ב' תינוקות, אחד כסה ראשו והשני עבר בגילוי ראשו. אמר עליו ר' אליעזר

הדגש בדברי רבינו פרץ הוא על ביאת איסור. הווה אומר, שכל הריון שממנו נולד ילד ואשר נוצר שלא מביאת איסור הולד כשר לגמרי, אף אם היולדת הופרתה בטרם טבלה. ואולם רוצה הרב זאקס לחדש שאין הדבר כן באשה שהופרתה בכל דרך שהיא בעת נדתה, שכן "בנדה הלא יש טומאה עצמית על האשה באותה השעה, שהרי היא טמאה גם לשאר דברים מלבד האיסור לבעלה, וטומאה הזאת פוגמת גם את הולד"⁴⁰. משמע, שלא כהגהת הסמ"ק, אם האשה המופרית טרם טבלה בעת בצוע פעולת ההפריה כי אז הולד ייפגם, ואין נפקות לצורת ההתעברות — אם כביאה ואם ע"י התערבות חיצונית של הרופא. ומכיון שאסור להרבות פגומים בישראל, אסור איפוא להזריק לאשה זרע בעלה בעת נדתה⁴¹.

כאמור, מאמר זה הוא תגובה להצעה שהעלה הרב ד"ר נס לפיה יש להגדיר את ההזדקקות להזרעה מלאכותית כפעולת ריפוי גרידא⁴². כפי שאמנם קורה "הרבה פעמים כשהרופא מרפא את האשה צריך להכניס כמו שפוד וכלים אחרים ולפתוח את הקבר, ואז נעשית נידה כנודע, ופשוט שהוא בכלל ורפא ירפא"⁴³. כלומר גם אם לא ניתלה בהגהת הסמ"ק ברור הדבר כי טפול רפואי מותר אף באישה נידה.

מדוע איפא לאסור דוקא את ההזרעה המלאכותית?⁴⁴

שהוא ממזר, ור' יהושע — שהוא בן הנדה, ור' עקיבא אמר ממזר ובן הנדה". משמע לדעת הרב זאקס שהתוספת של ר' עקיבא מוכיחה שיש בבן הנדה מה שאין בממזר, שהרי לכד מפסול הממזרות הוסיף פסול של בן הנדה. נמצא "שיש בו (בבן הנדה) פגם של טומאת אמו, ועל זה לא מהני מה שאין כאן ביאת איסור, דהא סוף סוף טומאתה בשוליה". מוסיף הרב זאקס הכדל נוסף: הממזר נפסל משום שנוצר בעבירה (היא עבירת הביאה) אם כי תא הזרע כשלעצמו אינו פגום או פסול, בעוד אשר בן הנדה נפסל לא רק משום שנוצר בעבירה אלא שהביצית כשלעצמה גוררת עמה טומאה.

ש.ס. 40.

לעניות דעתי אין הדברים הנ"ל מתיישבים עם תשובת רבינו פרץ. אמנם הרב זאקס מסביר בדברי רבינו פרץ כמכוונים "על פסול הבא לו מצד הביאת איסור, שגם זה פוגם אפילו בנדה שאין כאן ממזרות, אבל הפגם הבא מצד הטומאה, ע"ז אין שום עצה". קשה למצוא כוונה זו בדברי הר"פ שקבע כי כל עוד אין ביאת איסור הולד כשר, בעוד אשר לדברי הרב זאקס הולד פגום. זאת ועוד, קשה להבין על יסוד מה מחדש הרב זאקס טומאה נוספת באשה נדה. וכי יעלה על הדעת לומר דרך משל שאשה מעוברת אשר ראתה דם יחשב ולדה כבן הנדה?

לעיל הערה מס' 38, עמ' 28.

ש.ס. 43.

לעניות דעתי הרחיק הרב ד"ר נס לכת בדברים אלה. אמנם אין הרב המתבר מבסס את דבריו על סוגיה מסוימת, אך נראה כי כוונתו לסוגית "הכל מתרפאין" (רמב"ם, יסודי התורה פרק ה, הלכה ח; שלחן ערוך, יורה דעה קנח, ג). ואולם סוגיה זו דנה רק בפקוח נפש. עד כמה צורת הטיפול וההיזקקות לדרך טפול זו נכנסים לגדרי פקוח נפש אין בהירות. יש יסוד לסברה כי עקרות בכלל גורמת לשינויים במצבם הנפשי של בני הזוג, על אחת כמה וכמה בבני זוג אשר אין כל פגם בפוריות ובתאי הזרע ובכל זאת נמנעת מהם האפשרות להביא צאצאים לעולם; עד כמה הכמיהה לילדים יכולה לערער מצב נפשי עד שיוגדר המצב כפקוח נפש אין תשובה חד משמעית. אמנם זו "שעת דחק" לבני הזוג ואין להתעלם מכך (ראה לעיל הערה מס' 30), אך יש גם לזכור כי סוגייתנו קרובה לדיון ב"אכזרייהו דעירות" ואז כללי הפסיקה הם אחרים, אשר על כן, ספק אם יש להרחיק לכת כסברות הנ"ל ולראות בהזרעה המלאכותית פעולת ריפוי גרידא.

המהרש"ם נשאל אם מותר על יסוד הגהת הסמ"ק שיעשה הרופא הקילוח לרחם האשה בימי נידתה? ⁴⁵ בתשובה קצרה בלא פירוט פסק המהרש"ם לאסור "הגם שאין בזה קפידא, מ"מ אין לעשות כן מעשה רק בימי טהרתה" ⁴⁶. הסכים עמו בשו"ת "חשב האפוד" אשר ניסה להסביר דברי המהרש"ם בכך שבכל מקום שהביאה בין שני בני זוג אסורה, כי אז כל תחבולה של העברת הזרע אסורה גם היא ⁴⁷. יחד עם זאת אין להוציא מכלל אפשרות כי המהרש"ם אוסר ביצוע ההזרעה באשה נדה בהסתמכו על הגהת הסמ"ק כגירסה המובאת ע"י החיד"א ⁴⁸.

עוד נדרשו לשאלה זו כמה מגדולי הפוסקים בדורנו. ביניהם נזכיר את האדמו"ר מסאטמאר הרב י. טייטלבוים אשר אסר לבצע הזרעה מלאכותית באשה נדה ⁴⁹. הנמקתו מעניינת במיוחד. מקובל לחשוב כי מילות המפתח בהגה"ת הסמ"ק הן "ביאת איסור". אכן, כך הם הדברים גם לדעת הגר"י טייטלבוים. אלא שהוא סבור שאין להצטמצם לפירוש המילולי המקובל בתקופתנו, היינו בעילת אשה. אפשר כי המושג "ביאה" יתבאר בהקשרו הנכון על רקע התקופה בה נאמרה ההגהה. אז תהיה לה משמעות רחבה יותר — לא רק יחסי אישות בלבד, כי אם כל דרך שהיא להחדרת זרע לרחם האשה באופן אקטיבי.

במאה השלש-עשרה ⁵⁰ היה מדע הרפואה רחוק מאד מהשגיו הנוכחיים ולא נודע עדיין על הזרעה מלאכותית כדרך טיפול בעקרות. הדרך היחידה שידעו עליה להחדיר זרע לרחם האשה היא "הביאה". על כן נקט הר"ר פרץ בלשון שהיתה מקובלת עליו: "ר"ל שלא היה הזרע ע"י מעשה איסור שאין זה אלא בביאה, אך בא מאליו בלי שום מעשה, ולא נעשתה שום עבירה ואיסור" ⁵¹. אשר על כן "אין לדייק מלשון ביאה שדבר בהווה האופן שהיה אז מציאות להביא הזרע לתוך האשה כמעשה" ⁵².

45. שו"ת המהרש"ם, ח"ג סי' רסת.

46. שם.

47. שו"ת "חשב האפוד" סי' קמ.

48. שו"ת "מנחת יצחק", ח"א סי' נ.

49. הרב יואל טייטלבוים "תשובה בדבר ההזרעה המלאכותית בזרע איש אחר", המאור, שנה טז קונטרס ט — י, אב — אלול תשכ"ד, עמ' 10.

50. ראה לעיל הערה מס' 11, 17, ו-20.

51. הגר"י טייטלבוים, שם. כדי להוכיח את דבריו טוען הגר"י טייטלבוים כי שימוש כזה במלים מקובל בתלמוד. כך מספרת המשנה (שבת סו, ב): "הבנים יוצאים בקשרים ובני מלכים זוגין... וכל אדם...". כולם היו הולכים בזוגות ולא רק בני מלכים, אך מאחר וזה היה אצל בני מלכים, נקט התנא בלשון זו.

52. שם. יצויין כי המחבר מביא ראיה לדבריו מדיוק בנוסח ההגהה כמובא ב"ברכי יוסף" (לעיל הערה מס' 20) שם מוזכרת מילה נוספת בלשון ההגהה — "ביאת איסור ועבירה". תוספת זו מורה לדעת הגר"י טייטלבוים כי ב"ביאה" בנוסח ההגהה מורה גם במציאות "שלא נעשה שום עבירה, כי גם הכנסת זרע במעשה לא נעשה". אף על פי כן, קשה לענ"ד, להבין על יסוד מה הרחיב האדמו"ר את פירוש המונח "ביאה" וכלל בו יסודות אשר ספק רב אם נכנסים בגדר מונח זה. תמונה עוד יותר כיצד התעלם הגר"י טייטלבוים ממצאות שחז"ל הכירו אותה ובכל זאת לא הגדירוהו כ"ביאה". כוונתנו לעיבור באמבטיה, מציאות הנישנית בכמה מקומות בתלמוד (חגיגה טו, א; כתובות ו, ב; תוס' ד"ה "רוב בקי אין הן" ועוד) ובפוסקים (שו"ת התשכ"ץ ח"ג סי' רסג;

לפני כארבעים שנה דן בשאלה זו הרב אהרן וולקין מגאוני הדור הקודם⁵³. בנוסף לפסק ההלכה שבה, מיוחדת התשובה בכך שהיא חושפת מקצת מן הלבטים והשיקולים שהיו מנת חלקו קודם שהגיע למסקנה⁵⁴. הוא מעיד על עצמו כי על יסוד הגהת הסמ"ק נטה להתיר לבצע הזרעה מלאכותית באשה גם בעת נדתה, אף בלא ההגבלות שהטיל המהרש"ם⁵⁵. זו מסקנות הדברים אף שאין לבו שלם עם כך⁵⁶.

שו"ת מהרש"ם אלשיך סי' ג ועוד) "שהיא גמרא ערוכה, מה שלא מצאנו בה מחלוקת" ("בני אהובה", אישות טו, ו). תופעה זו המוכרת לחז"ל במפורש כאפשרות סבירה להחדרת זרע לרחם אשה אינה מוגדרת ע"י חז"ל כ"מעשה ביאה", משמע שחז"ל מבחינים בין "ביאה" שיש עמה החדרת זרע לרחם האשה, לבין מעשים אחרים של החדרת זרע לרחם אשה שאינם במעשה הביאה. אמנם אפשר שאין להביא ראיה מעבור באמבטיה שהוא מקרה פרטי אשר יש הרואים בו "מעשה נסים" (הר"ח חגיגה טו, א) ואין בו כדי ללמד על הכלל. ואולם לטענה זו נוכל להעיר כי מבחינה משפטית לצורך דיוננו אין נפקות כלשהי אם זה מעשה נסים חד פעמי או מציאות שכיחה. די לנו בכך שחז"ל הכירו תופעה זו והזכירו אותה בתלמוד ותהיה היפוטטית ככל שתהיה. וראה בהקשר לשמוש שעושים חז"ל בדוגמאות גרוטסקיות ובלתי מציאותיות בספרו של פרופ' מ. זילברג, כך דרכו של תלמוד, הוצאת אקדמון, מהדורה שנייה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 24 – 25.

[לכאורה כוונת הגר"י טייטלבוים לחלק בין פעולת הזרעה אקטיבית ומכוונת הדומה לביאה בכך, לבין עיבור באמבטי כאשר לא נעשתה שום פעולה אקטיבית מכוונת להזרעה. — העורך].

שו"ת "זקן אהרן", ח"ב סי' צו. 53

אחת התופעות היותר מעניינות את העוסק בחקר המשפט העברי הוא ניתוח גורמים שונים 54

המשפיעים על פסק ההלכה. אין כל ספק כי בנוסף לכללי הפסיקה, לחברה, לתקופה, למקום בו פועל המשיב ולתוצאה האפשרית (והבלתי נחזית) של פסק ההלכה בכת, וכמובן לגישתו העקרונית כלפי הנושא הנדון יש השלכות חשובות במסכת השיקולים של הפוסק [ראה קובץ אגרות מאת מרן בעל החזון איש, חלק שני (תשט"ז) אגרת יח ואגרת כא. מאידך יש להקפיד על זהירות רבה, ראה ספר חזון איש, אמונה וכטחון פרק ג פסקה ל. — העורך]. אם בכל נושא רגיש כך, בנידון דידן על אחת כמה וכמה. לפנינו אחת הדוגמאות אך יש כאלה גוספות, כך הרב טייטלבוים (בעמ' 5); הרב ע. הדאיה, "הזרעה מלאכותית", נועם א, עמ' קנז; הר"מ פיינשטיין, בשו"ת "אגרות משה" אבהע"ז סי' יא ח"ג סי' עא; שו"ת "חלקת יעקב" ח"ג סי' מט ועוד.

עיי' לעיל הערה מס' 30. יחד עם זאת מן הראוי להעיר כי הרב וולקין מודע לחשש כי בעת 55

החדרת הזרע לרחם האשה אפשר שתגרום הפעולה לדימום, כעדות רופא מומחה (ניתנה בפני ר' יהושע מקוטנא אשר הביאם בשו"ת "ישועות מלכו" אבהע"ז, סי' יא) דאי אפשר לפתיחת הקבר בלא דם. משמע, אם תתעבר אותה אשה מפעולת הרופא כי אז בשעת העיבור תהיה האשה נדה, ממילא יהא הולד בן הנדה (אליבא דהמתירים את פעולת ההזרעה רק לאחר טבילה); בכל זאת אין לחשוש לזה, גם אם תבדוק עצמה יום יום ותמצא שהוא דם נדה ודאי, שכן "מה בכך, הא בנדה הביאה והקריבה דרך אישות אסרה התורה וכמשה"כ; ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרבו לגלות ערוה, ובאם נבעלה באיסור דרך אישות נעשה הולד פגום מפני שהורתו היתה בטומאתה. אבל דרך שפופרת שאין איסור, ממילא גם הולד לא נעשה פגום. וכן מפורש ביו"ד סי' קצה, בט"ז שם, שהביא מ"ש בהגהות סמ"ק ישן בשם הר"ר פרץ... הרי להדיא דבלא ביאה דרך אישות אין שום חשש על הולד אפילו בנדתה ודאי, וכ"ש בנידו"ד דלא ידעינן אם נגע בשפופרת במקור, ורוב פעמים אינו נוגע..." (שו"ת "זקן אהרן", שם). ואמנם, על פי דעת רופאים שדברים אלה הוצגו בפניהם, אכן נראה שכוונתו להזרעה הנעשית בצוואר הרחם, ואז אין לחשוש לדימום. מה שאין כן אם פעולת ההזרעה מתבצעת ישירות לרחם האשה, פעולה שיש עמה חשש מבוסס מאד לדימום (וסיכון גבוה לסיבוכים).

שם. יצויין כי הרב וולקין מגדיר את דעתו כקרובה לדעת בעל שו"ת "דברי מלכיא"ל" (לעיל 56

הערה 32) לאמור, פגימת הולד אינה פונקציה של ביאה כלל, אלא תוצאה של הטומאה הרובצת על האשה אשר הרתה קודם שטבלה לטהרתה.

ואולם משנתקבלו הדברים להלכה, הוא אינו רואה עצמו רשאי לפסוק אחרת כפי שהסביר בזו הלשון: 57

"לא אכחד כי אם לא יצאו דברים הללו מפיו של אותו צדיק בעל הגהות הסמ"ק, ושתקו והודו לו הב"ח והט"ז שהעתיקו דבריו, כשלעצמי הייתי מפקפק הרבה לומר דפגמו של ולד בא מצד ביאת האיסור, דיותר קרוב לומר שלא מחמת ביאת האיסור נפגם רק מצד הטומאה הרובצת על האשה בשעת נידותה ולא בשביל החטא של ביאת איסור. אבל מה אדע ולא ידעו הנהו עמודי ההוראה הגהות הסמ"ק, הב"ח והט"ז שהסכימו להדיא דבלא ביאת איסור אין נפגם הולד ומי לא יבטל דעתו כנגד הנהו רבותי וכ"ש איש כמוני המכיר מן ערכי דבודאי שבטלה דעתי נגד דעתם" 58

הרב קלמן כהנא שאל את ה"חזון איש" מה דין אשה אשר הזמן בין וסת לוסת היה קצר מאד 59. הרופאים תלו בזה סיבת העובדה שלא היו לה בנים שכן ימי התעברותה תלויים בימים שבהם ספרה עוד נקיים. הרופאים יעצו להשתמש כהזרעה מלאכותית בימים שלפני הטבילה 59. ה"חזון איש" אשר נחשב לפוסק הדור השיב בזו הלשון: 60

"מכתבכם הגיעני. אי אפשר להתיר אבל אפשר להפסיק בטהרה ביום הרביעי קודם שקיעת החמה ויום החמישי יהיה ראשון לספירת ז', ויש בידי הרפואה לאפשר את הנקיון ביום הרביעי כי ג' ימים מספיק להזלת מותר הדם שבגוף, ורק מחמת חולשת האם נמשך האורח."

אם כן, תשובה קצרה, בהירה ומפורשת אך בלתי מנומקת של אחד מגדולי הדור שאסר בצוע הזרעה מלאכותית באשה קודם טבילתה 61.

57. שם.
58. ראה לעיל הערה מס' 54. אכן, הרב וולקין מסתייג במפורש מהדברים שנאמרו בהגהת הסמ"ק אף שהסכימו להם גדולי הפוסקים, שכן מצד ההגיון והסברא הדברים מפקפקים למדי. בכל זאת חייב הפוסק להיות נאמן לכללי הפסיקה. על כן אין הוא יכול לסטות מפסיקות הסמ"ק, הב"ח והט"ז ועוד אחרים.
59. הרב קלמן כהנא, האיש וחזונו, ציונים, עיה"ק ירושלים, תשט"ו, עמ' 33 אות ז.
60. שם. דבריו הובאו ע"י הרב כהנא בספרו טהרת בת ישראל (לעיל הערה מס' 3), עמ' יא אות ג; שו"ת "ציץ אליעזר" ח"ט סי' נא פרק ז אות ב; שו"ת "יביע אומר", אבהע"ז ח"ב סי' א.
61. מעניין לציין כי בתשובתו הקצרה ("אי אפשר להתיר") לא גילה ה"חזון איש" את דעתו בענין הזרעה מלאכותית בכלל, האם אוסר הזרעה מלאכותית מהבעל לאשתו בימי טהרתה או האיסור נשוא דיונו הוא באשה נדה בלבד? הרב וולדינברג משער שהאיסור הוא רחב יותר: "ולכ"י אומר לי כן, בהיות שמצאתי לאחד מגדולי המשיכים בדור האחרון שידוע שהחזו"א החשיב את פסקיו שג"כ היתה דעתו כזאת לאסור הדבר מכל וכל, והוא זה". [ראה עוד מה שכתב הרב וולדינברג באסיא ל"ג, תמוז תשמ"ב, עמ' 7, ד"ה ואגב נדהמתי, בהכנת החזו"א. — העורך].

לדברים אלה נדרש הרב עובדיה יוסף כתשובה שהזכרנו, ולמרות דבריו של ה"חזון איש" התיר לבצע הזרעה מלאכותית באשה קודם טבילתה⁶². אמנם כן, אם מבחינת אורך המחזור של האשה אפשרי הפתרון של טבילה מוקדמת כי אז יש לנהוג כפי שהורה ה"חזון איש" ולא להזקק לדרך של הזרעה מלאכותית. "אולם כשהרופאים אומרים שצריכה לקבל ההריון רק בליל תשיעי לראייתה, ואשה זו ראייתה נמשכת ג' וד' ימים ואין ביד הרופאים להקדים את טהרתה ואין שום עצה זולת ההפריה המלאכותית, לפענ"ד הרוצה לסמוך להקל ע"פ מה שהבאנו לעיל (= פסקו של ה"חזון איש") בזה, הא ודאי שיש לו על מה לסמוך, וכמו שהורה גבר בכחא דהיתרא הגאון המהרש"ם הנ"ל, והגאון ה"חזון איש" קיצר מאוד בזה ולא הראה לנו טעם לאיסור"⁶³. בסיכום הדברים נראה כי שתי שיטות מסתמנות בספרות ההלכה: זו המתירה הזרעה מלאכותית אף באשה שטרם טבלה. יסודה בהגהת הסמ"ק וכל הסומכים עליו. כנגדה שיטת האוסרים דרך טיפול זו בשל הטומאה הרובצת על האשה הנידה הנמשכת על הולד⁶⁴ וכנראה גם משום שההלכה מציעה פתרונות אחרים לעקרות הדתית.

62. שו"ת "יביע אומר", ח"ב סי' א, אות יב.
63. שם. השווה דברים אלה לשיטת הר"מ פיינשטיין אשר העדיף הזרעה מלאכותית גם מחשש שטבילה מוקדמת תביא לכך שיקלו בה ראש, בה כשעה שעל יסוד הגהת הסמ"ק יש היתר לעשות זאת מבלי לפגום בולד (ראה שו"ת "אגרות משה", אבהע"ז מהדו"ת סי' יח).
64. שאלה מעניינת אליבא דבעלי שיטה זו תתעורר עם התקדמות המחקר בתחום ה"הנדסה הגנטית". מדע הרפואה מציע כלי נוסף לפתרון בעית העקרות: "הפריה מלאכותית" או בלשון הפחות מדעית "תינוק מבחנה" (על התהליך ראה ד"ר א. שטיינברג, "תינוק מבחנה", אסיא, חוברת כג שבט תשל"ט, עמ' 11, הובא בספר אסיא ב עמ' 99 — 101). השאלה היא האם מותר לשאוב את הביצית מרחם האשה קודם טבילתה, אף אם השתלחה לאחר ההפריה במעבדה תעשה לאחר טבילת האשה? ובמילים אחרות האם ההלכה תראה בולד הנוולד לאשה בדרך זו בן הנידה אם הוצאת הביצית מרחם האשה היתה קודם טבילתה, אך בין מועד ההוצאה למועד השתלחה לאחר ההפריה טבלה האשה וטהרה? ושאלה נוספת תתעורר לגבי כשרות הולד אם וכאשר המדע יגיע לכך שאת הביצית המופרית אף שנשאבה מאשה שלא טבלה ישתילו ברחם אשה עקרה אשר טבלה קודם בצוע הפעולה האם יודו בלי שיטה זו שהולד איננו בן הנדה? למיטב ידיעתי אין בספרות ההלכה התייחסות לשאלות אלה. אעפ"כ מן הראוי לדרון בשאלות אלה אשר במוקדם או כמאוחר תגענה לשולחנם של הפוסקים. אם מותר במלא הזהירות (ובכפוף לאמור בהערה מס' 65 להלן), הרי שהפתרון אפשרי ימצא בהגדרת השלב המכונה "יצירת ההריון". האם יצירת ההריון הוא שלב המפגש בין הביצית לתא הזרע, אף אם לביצית לא תהיה חיות אלא אם תושלת חזרה לרחם אשה, או שיש מקום מן הבחינה ההלכתית-משפטית להגדיר את תחילת ההריון משעה שהביצית המופרית תוכל להמשיך להתחלק ולהשתרש על דופן הרחם? אם נקבל את הגדרת הביולוגים והגנטיקאים כי אז אין נפקות כלשהי לעובדה שהביצית המופרית הושלתה ברחם אשה שטבלה. די לכך שהביצית נשאבה מאשה נידה. אולם אם תתקבל ההגדרה האחרת, כי אז אפשר שהולד לא ייפגם כלל, כי ההריון נוצר מבחינה הלכתית "בקדושה". כאמור, אין לקבוע מסמרות בסוגיה זו אשר אין בנמצא חומר בכתובים, אעפ"כ נראה כי יש יסוד לדעה האחרונה לפיה אין הכרח שההגדרה הביולוגית תהא זהה להגדרה המשפטית. כך עולה על כל פנים מדעות חכמי ההלכה שדנו בשאלה מי אמו של הולד כאשר הביצית המופרית מושלתה לרחם אשה עקרה: תורמת הביצית או היולדת? הדעה השלטת בקרב חכמי המשפט העברי היא שהאשה היולדת אשר ברחמה התפתח העובר היא האם, שכן היא הנותנת לו את החיות ואת

אם כך ואם כך, גם אם לא יעלה על דעתנו לפסוק ולהכריע כאחת השיטות⁶⁵, אין להתעלם מדברים שכתב הרב עובדיה יוסף בתשובה שהזכרנו⁶⁶, ואלו דבריו:⁶⁷

”מכיון שמדובר כאן בהקשר למצות פריה ורביה שהיא מצוה רבה, ונוסף ע”ז כי אם נאסור בזה היא חומרא הבאה לידי קולא להפריד בין איש לאשתו. וקשים גירושים. ושם הנכתב בקדושה ימחה על המים בכדי להטיל שלום בין איש לאשתו. לכן נראה שיש להקל בדבר”⁶⁸.

- המשך ההתפתחות התקינה של ההריון. (ראה בהקשר זה בין השאר: הרב י. אייזיק ליבעס, ”בענין השתלת אברים”, נועם יד, תשל”א, עמ’ ק ואילך; הרב יקותיאל יהודה גרינוואלד, ”כל בו על אבילות”, ירושלים-ניו-יורק הוצאת פעלדהיים, תשל”ג, עמ’ 306, אות כא; שו”ת הרב”ז, בדיני שו”ע, אבהע”ז, תשובות מן המחבר, סי’ ה; שו”ת ”הלל פוסק”, סי’ כד; הרב יקותיאל אריה קאמעלהאר ”התלמוד ומדעי התבל” בהוצאת י’ קאמעלהאר, וורשא 1928 דף מד). אם אמנם יש יסוד להשוואה כי אז יודו גם בעלי השיטה הגורסת שאין להתיר כצוע הזרעה מלאכותית באשה נדה, שבתהליך שהזכרנו, היינו תינוק המבחנה לא יחשב מבחינה הלכתית כבן הנדה.
65. למותר לציין כי מטרתנו בכתיבת מאמר זה היתה להציג בפני הקורא את המקורות שכתבם וכלשונם. חלקים בגוף המאמר עד כמה שהדבר התאפשר בלא לפגוע ברציפות הדיון, וחלקם בהערות שוליים. רצינו לשתף את המתעניינים בדיון, בלבטים, כעיון ובדרך החשיבה. זאת כדי שהמסקנות האפשריות לא תתקבלנה כמנותק מהמקורות ההלכתיים.
66. אמנם התשובה ניתנה לאחד מרבני פנמה אשר שאל לתוות דעת הרב יוסף לגבי מקרה מיוחד ומוגדר. מסופקני אם יש בהערה הנזכרת כדי לבטא אולי השקפת עולם. אך גם כך יש בה חומר רב למחשבה לכל פוסק אשר ייקרא לתוות דעתו לשאלת בני זוג אשר לצערם זו הדרך היחידה שנותרה להם לקיים מצוות פריה ורביה.
67. שו”ת ”יביע אומר”, ח”ב, סי’ א, אות יב.
68. ראה עוד: הרב אביגדור נכנצל, הפריה במבחנה – הערות, אסיא לד, תשרי תשמ”ג, עמ’ 5 הערה א. העורך.